

JADIDCHILIK VA O'ZBEK MILLIY UYG'ONISH DAVRI**Matkarova Sayyora Sadriddinovna***Toshkent shahar Yangiheyot tumani 32-umumiy o'rta ta'lim maktabi Tarix fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda vujudga kelgan jadidchilik harakatining mohiyati, asosiy g'oyalari, uning o'zbek milliy uyg'onish davriga ta'siri hamda madaniy-ma'naviy va siyosiy sohalaridagi roli tahlil etiladi. Jadidlarning ma'rifatparvarlik faoliyati, milliy o'zlikni anglash va istiqlol g'oyalarini shakllantirishdagi hissasi yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *Jadidchilik, milliy uyg'onish, ma'rifat, milliy o'zlik, istiqlol, Turkiston*

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida butun islomiy-sharqiy olamda, jumladan, Turkistonda ham yangicha dunyoqarash, ilm-ma'rifatga asoslangan jamiyat qurish g'oyalari kuchaya boshladi. Bu harakat "jadidchilik" nomi bilan tarixga kirdi. Jadidlar zamonaviy ta'lim tizimi, matbuot, adabiyot va ijtimoiy ong orqali o'zbek xalqini uyg'otishga harakat qilgan, milliy o'zlik va istiqlol g'oyalarini targ'ib qilgan. Ularning faoliyati o'zbek milliy uyg'onish davrining poydevorini tashkil etadi.

Jadidchilik harakati dastlab Rossiya imperiyasi tasarrufidagi musulmon xalqlar orasida, xususan, tatarlar orasida paydo bo'lib, keyinchalik Turkistonga ham tarqaldi. "Jadid" so'zi arab tilidan olingan bo'lib, "yangilanish", "yangicha fikr" degan ma'noni bildiradi. Harakatning asosiy mohiyati quyidagilardan iborat edi:

Ilm-ma'rifat va dunyoviy bilimlarni keng yoyish;

Eski (usuli qadim) maktab o'rniga yangicha (usuli jadid) ta'lim joriy qilish;

Ayollar savodsizligiga qarshi kurashish;

Milliy matbuot, teatr va adabiyot orqali ijtimoiy ongni uyg'otish;

Turkiston musulmonlarining huquqlarini himoya qilish.

Jadidlar dinni ham isloh qilish, uni fan va ma'rifat bilan uyg'unlashtirish tarafdori bo'ldilar. Ular nafaqat ta'lim, balki jamiyat hayotining barcha sohalarini isloh etishga chaqirdilar: ayollar mavqei, sog'liqni saqlash, toza shahar, yangi fikr, adolatli jamiyat tushunchalari jadidchilik tafakkurining ajralmas qismiga aylandi.

Milliylik va dunyoviylik uyg'unligi: Jadidlar o'z g'oyalarida milliy qadriyatlarni zamonaviy bilim bilan uyg'unlashtirishga intildilar. Ular G'arbdagi texnik taraqqiyotni qabul qilishni istar, biroq milliy madaniyatdan voz kechmaslikni ta'kidlardilar.

Islohot emas, uyg'onish: Jadidlar fikricha, jamiyatni faqat tuzatish emas, balki tubdan uyg'otish, fikrlash tarzini o'zgartirish kerak edi. Bu esa milliy uyg'onish davrining negizini tashkil etdi.

Ma'naviy mustaqillik – siyosiy mustaqillik poydevori: Jadidlar siyosiy mustaqillikni oshkora targ'ib qilmagan bo'lsa-da, ular tomonidan olib borilgan ma'rifiy harakat xalq orasida mustaqil fikrlash, milliy g'urur, tarixiy o'zlikni tiklash kabi qadriyatlarni shakllantirdi. Bu esa keyingi istiqlol harakatlarining mafkuraviy tayanchiga aylandi.

Jadidchilik harakatining muvaffaqiyatli taraqqiy etishida uning peshqadam ziyolilari alohida rol o'ynagan. Ular nafaqat nazariy fikrlar ilgari surgan, balki amaliy faoliyat bilan ham shug'ullangan: maktablar ochgan, darsliklar yozgan, sahna asarlari qo'ygan, gazeta va jurnallar chop ettirgan.

Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy yangi usul maktablarini ochib, bolalar uchun birinchi zamonaviy darsliklarni yozganlar. Ularda diniy fanlar bilan birga arifmetika, geografiya, tabiatshunoslik kabi fanlar ham o'rgatilgan.

Cho'lpon, Fitrat, Elbek, Botu kabi jadid yozuvchilari orqali milliy uyg'onish adabiy obrazlar orqali keng ommaga yetkazilgan. Jadid adabiyoti inson erkinligi, ayollar huquqi, xalq savodxonligi kabi mavzularni ilgari surgan.

Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori, In'omjon domla va boshqa jadidlar "Taraqqiy", "Shuhrat", "Sadoi Turkiston", "Hurriyat", "Oyna" kabi gazeta va jurnallarda faol qatnashib, jamiyatdagi muammolarni tanqid qilgan va ma'rifat g'oyalarini targ'ib qilgan.

Jadidlarning faoliyatini faqat o'quv ishlari yoki adabiyot bilan cheklab bo'lmaydi. Ularning har biri jamiyatni har tomonlama isloh qilish, milliy tiklanish uchun yagona yo'l — ma'rifat, tafakkur va islohotdan iborat degan qat'iy g'oyaga ega edi. Munavvarqori: "Maktab isloh bo'lmasa, xalq isloh bo'lmaydi" degan g'oyani ilgari surgan. Behbudiy: "Millatni saodatga yetkazadigan – o'qish, bilim, tajriba va aql-idrokdir", degan fikri bilan jadidchilik harakatining falsafasini ifodalagan. Fitrat: U jadidchilikdan milliy davlatchilik g'oyasiga o'tgan, istiqlol g'oyalarini aniq ifodalagan ilk arboblardan biridir.

Jadidlar xalqni "uyg'otish", uni zamonaviy tafakkur va ma'rifat bilan qurollantirish orqali ijtimoiy uyg'onishga erishmoqchi bo'ldilar. Ular eski an'anaviy dunyoqarash o'rniga tanqidiy, mustaqil va ongli fikrlashni ilgari surdilar. Shu tariqa, milliy uyg'onish birinchi galda xalq tafakkuridagi uyg'onishdan boshlandi. Adabiyotda millat taqdirini aks ettiruvchi obrazlar yaratildi. Masalan, Cho'lponning "Kecha va kunduz" romani o'zbek ziyolilarining iztiroblarini ko'rsatadi. Sahna asarlari orqali jamiyat muammolari ochiq tanqid qilindi. Behbudiyning "Padarkush" dramasi qadriyatlar tanazzulini fosh qilgan.

1917-yilgi fevral inqilobidan so'ng jadidlar siyosiy faollashib, Turkiston muxtoriyatini e'lon qilishda muhim rol o'ynadilar. Bu tarixiy voqea Turkiston mustaqilligi sari tashlangan ilk siyosiy qadam edi. Turkiston Muxtoriyati (1917–1918) qisqa umr ko'rgan bo'lsa-da, u milliy davlatchilik g'oyasining asosida jadidlar turganini ko'rsatdi. 1920-yillardan boshlab sovet hokimiyati tomonidan jadidlar faoliyati bostirildi. Ko'plari qatag'on qilindi. Biroq ularning g'oyalari keyinchalik mustaqillik davrida milliy taraqqiyot g'oyalariga asos bo'lib xizmat qildi. Dastlab ma'rifat va islohotga asoslangan jadidchilik harakati asta-sekin siyosiy xarakterga ega bo'lib bordi. Jadidlar avval ta'limni isloh qilish, xalq ongini uyg'otish orqali jamiyatni ichkaridan o'zgartirishni ko'zlagan bo'lsalar, XX asr boshlarida Rossiya imperiyasi mustamlakachiligining kuchayishi ularni siyosiy kurash sari yetakladi. Jadid ziyolilari

shunday angladilarki, millatni ma'naviy uyg'otish siyosiy mustaqilliksiz to'liq amalga oshmaydi. Shu bois, ular erkinlik, adolat, tenglik, o'z davlatchiligini tiklash kabi g'oyalarni ochiq-oshkora ilgari sura boshladilar.

Jadidchilik harakati XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Markaziy Osiyo, xususan, Turkiston xalqlari ijtimoiy-siyosiy hayotida tub burilish yasagan tarixiy hodisa sifatida e'tirof etiladi. Mazkur harakat o'zbek xalqining milliy uyg'onishiga, zamonaviy tafakkur shakllanishiga va istiqloq g'oyalarining tarixiy ildizlariga asos bo'ldi. Jadidlar tomonidan ilgari surilgan zamonaviy ta'lim, matbuot erkinligi, adabiy va madaniy islohotlar orqali ijtimoiy ongda sezilarli yangilanish yuz berdi. Ularning faoliyati faqat ma'rifatparvarlik bilan cheklanib qolmay, balki o'zini anglash, milliy birlik va mustaqillikka intilish g'oyalarining shakllanishiga ham asos solgan. Turkiston Muxtoriyati tajribasi — bu g'oyalarning siyosiy ifodasi bo'lib, jadidlarning maqsadi xalqni faollikka, o'zligini tiklashga undash bo'lganini yaqqol tasdiqlaydi. Jadidchilik — bu faqat tarixiy harakat emas, balki milliy o'zlikni tiklash, demokratik jamiyat qurish va erkin fikrlash madaniyatining muhim bosqichi bo'lib, uning qadriyatlari bugungi kunda ham dolzarbdir. Shu sababli, bu harakatni o'rganish va ilmiy-nazariy asosda tahlil qilish, uni zamonaviy o'zbek davlatchiligi va tafakkurining shakllanishi nuqtai nazaridan qayta baholash — ilmiy va ijtimoiy ahamiyatga egadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'afurov B. Jadidchilik tarixidan lavhalar. – Toshkent: O'zbekiston, 1993.
2. Qosimov Sh. Jadidlar: tarixiy-biografik lug'at. – Toshkent: Sharq, 2008.
3. Abdurashidxoja Munavvarqori. Maktablar to'g'risida risola. – Toshkent: Ma'naviyat, 1999.
4. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: Maorif, 1992.
5. G'aniyeva M. O'zbek milliy uyg'onish harakati va jadidlar merosi. – "Fan va turmush", 2020, №2.
6. Boboxonov Sh. Turkiston muxtoriyati va jadidlar. – Samarqand: Zarafshon, 2014.